

7. Elisina E. Yu. (2008). *Obespechenie dostupa k elektronnyim dokumentam v bibliotekah: teoriya i praktika*. PhD. Moskva. Available at: <http://www.disscat.com/content/obespechenie-dostupa-k-elektronnyim-dokumentam-v-bibliotekah-teoriya-i-praktika-0>.
8. Ilganaeva V. A. (2009). *Socialnye kommunikacii (teoriya, metodologiya, deyatel'nost)*. Harkov: Gorodskaya tipografiya.
9. Koloskova G. V. (2019). Elektronni kolekciiy dokumntiv yak skladnik bibliotechno-informacijnoho potencijalu m. Dnipra. *Visnik Knizhkovoyi palati*, 1, pp. 30—35.
10. *Koncepciya regionalnoi programi informatizaciyi "Elektronna Dnipropetrovshina" na 2020—2022 roki*. Available at: <https://rpi2020-22.dp.gov.ua/ua/proekt-rpi-2020-2022/tekst-proektu-programi>.
11. Lobuzina K. (2012). *Tehnologiyi organizaciyi znannyevih resursiv u bibliotechno-informacijnij diyalnosti*. Kyiv.
12. Medvedyeva V. (2013). *Stanovlennya informacijno-komunikacijnih tehnologij u diyalnosti informacijno-analitichnih sluzhb bibliotek (na prikladi Sluzhbi informacijno-analitichnogo zabezpechennya organiv derzhavnoi vladi NBUV)*. Kyiv.
13. Palchuk V. (2020). *Socialni informacijni komunikaciyi i rozvitok diyalnosti suchasnih informacijnih centriv*. Available at: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3065:sotsialni-informatsijni-komunikatsiji-i-rozvitok-diyalnosti-suchasnikh-informatsijnikh-tsentriv&catid=81&Itemid=415.
14. Pohepcov G. G. (2010). Socialni komunikaciyi i novi komunikativni tehnologiyi. *Komunikaciya*, 1, pp. 19—26.
15. Rizun V. V. (2010). Do pitannya pro socialno-komunikacijnij pidhid u nauci. *Komunikaciya*, 1, pp. 35—36.
16. Cokolova I. (2020). *Vikoristannya komp'yuternih tehnologij bibliotek v opracyuvanni vitchiznyanih periodichnih vidan*. Available at: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=3247:vikoristannya-komp-yuternikh-tehnologij-bibliotek-v-opratsyuvanni-vitchiznyanih-periodichnikh-vidan&catid=81&Itemid=415.
17. *Socialnaya komunikaciya*. (2020). Available at: http://psihologia.ru/sociology/2007/10/09/sociology_6116.html.
18. Holod O. M. (2011). *Socialni komunikaciyi: socio- ta psiholingvisticnij analiz*. Lviv: PAIS.
19. *Evoluciya informacionnyh i kommunikacijnih tehnologij*. (2020). Available at: <https://studfiles.net/preview/6210571>.

Надійшла до редакції 11 червня 2020 року

УДК 37.018.43:004.7]:027.021](477)(045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2020.8(289).30-37

Світлана Коваленко,
науковий співробітник відділу
науково-освітніх інформаційних ресурсів
ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського,
e-mail: kovalen-s@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9473-685X>

Лариса Пономаренко,
завідувач відділу науково-освітніх інформаційних ресурсів
ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського,
e-mail: larisa_dnpb@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4388-274X>

Від дистанційної освіти до "освіти у смартфоні": цифрова освіта та роль освітянських бібліотек в її розвитку

У статті розглянуто аспекти впровадження інформаційних технологій в освіті, зокрема дистанційній. Головну увагу зосереджено на використанні технологій онлайн-навчання в період запровадження карантину через всесвітню пандемію COVID-19. Розглянуто основні проблеми віддаленої освіти, коли потрібно навчати різноманітні категорії здобувачів — від початківців до тих, хто прагне опанувати знання впродовж життя. Обґрунтовано базову потребу розроблення нових методик, що мають спрощувати працю педагогів, які проводять онлайн-навчання, поліпшувати мережеву комунікацію "учитель — учень".

Наведено вимоги до органів виконавчої влади щодо розв'язання питань забезпечення закладів загальної середньої освіти комп'ютерами, підвищення рівня цифрової грамотності вчителів, а також створення інтернет-покриття в межах країни. Висвітлено проблеми підвищення рівня інформаційної компетентності педагогів для подолання педагогічних і психологічних труднощів у проведенні дистанційної освіти.

Зауважено про зростання ролі освітянських бібліотек у поширенні дистанційної освіти й забезпеченні віддалених користувачів релевантною інформацією. У цьому контексті висвітлено діяльність Державної науково-педагогічної бібліотеки імені В. О. Сухомлинського (ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського). Проаналізовано результати часткового моніторингу дисертаційних досліджень зі спеціальностей 13.00.02 "Теорія та методика навчання (інформатика)" та 13.00.10 "Інформаційно-комунікаційні технології в освіті", що торкаються питань дистанційної освіти за період 1991—2019 рр. Наведено статистичні дані щодо частки дисертацій, проблематикою яких є використання ІКТ в освіті, захищених у науково-дослідних установах і ЗВО освітянської галузі, з метою виявлення дослідницької активності з окресленої теми.

Ключові слова: цифрова освіта; зведена база даних дисертацій; освітянські бібліотеки; дистанційна освіта; освітній процес; здобувачі освіти; інформаційно-комунікаційні технології; карантин; коронавірус; цифрова грамотність; дисертаційні дослідження

Постановка проблеми. Розроблення перших інформаційних систем у 60-х рр. ХХ ст. дало поштовх активному розвитку інформаційних технологій, що у сферу освіти ввійшли як інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ), оскільки передбачали обов'язкову комунікацію "педагог — учень" у прямому й зворотному порядку.

Головним загальнодоступним джерелом інформації в сучасному світі є інтернет, що дає змогу використовувати ІКТ через різноманітні онлайн-дії: уроки, тести, курси, конференції, консультації, спортивні тренування. Відповідно, виник термін "ІКТ-грамотність", або цифрова грамотність, що характеризує здатність користувача працювати індивідуально та здобувати інформацію через медіаресурси, використовуючи цифрові технології та мережеві інструменти.

В умовах карантину через пандемію коронавірусу особливої ваги набуло онлайн-навчання, досвід проведення якого виявив такі проблеми: потреба розроблення нових методик дистанційної освіти, поліпшення мережевої взаємодії між учнями та педагогами, підвищення рівня їх цифрової грамотності, розв'язання технічних питань щодо інтернет-покриття певних регіонів тощо.

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Питання дистанційної освіти та ІКТ-грамотності постійно перебувають у полі зору науковців, що зумовлено модернізацією процесу навчання й трансформацією системи освіти в умовах упровадження реформи Нової української школи, а також сучасними інтернет-небезпеками та постійним розвитком інтерактивних технологій і систем управління освітніми ресурсами. Зокрема, дослідники В. Ковальчук та І. Воротникова розглядають моделі використання дистанційного навчання у школі; І. Зайцева вивчає проблему формування професійної готовності педагогів ЗВО до роботи в системі дистанційного навчання; Л. Васильєва висвітлює досвід педагогів Миколаївського національного університету ім. В. О. Сухомлинського з формування готовності майбутніх учителів музичного мистецтва до використання технологій дистанційного навчання; Н. Терентьєва аналізує стан дистанційної освіти у процесі підготовки магістрів зі спеціальності "Фізична культура і спорт"; І. Кустовська з'ясовує особливості дистанційної освіти як сучасної технології для підготовки майбутніх економістів; М. Дикалова розглядає питання професійної готовності учителів до проведення дистанційного навчання дітей з обмеженими можливостями; І. Малицька досліджує сучасний стан упровадження інформаційно-комунікаційних технологій та дистанційної освіти на прикладі США; Л. Самчук зосереджує увагу на ролі електронних бібліографічних посібників в інформаційному забезпеченні віддалених користувачів галузі освіти, зокрема викладачів. Державна науково-педагогічна бібліотека України імені В. О. Сухомлинського підготувала цикл науково-допоміжних показників "Вища освіта України в умовах трансформації суспільства: стан, проблеми, тенденції розвитку" (три випуски — 2008, 2012, 2015), що містять документи від 1991 до 2015 р., окремі розділи яких присвячено проблемам нинішнього стану й напрямам розвитку дистанційної освіти, використанню ІКТ і новітніх технологій у навчанні.

Мета статті — узагальнення та висвітлення аспектів теоретико-методологічних і науково-практичних основ дистанційного навчання на підґрунті дисертаційних досліджень, відображених у Зведеній базі

даних дисертацій (ЗвБД дисертацій) на порталі ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського.

Для досягнення поставленої мети виконано такі **завдання**:

— розкрито сутність поняття "дистанційне навчання";

— розглянуто практичний досвід організації дистанційного навчання в Україні в умовах пандемії;

— вивчено стан науково-інформаційного забезпечення дистанційного навчання через аналіз інформаційного наповнення ЗвБД дисертацій, котру формують фахівці ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського спільно з освітянськими бібліотеками МОН України та НАПН України — учасницями проєкту створення мережевого інтегрованого галузевого ресурсу (ІГР).

Виклад основного матеріалу дослідження. У добу інформаційних технологій найпоширенішою комунікацією в освіті є дистанційне навчання, що передбачає взаємодію "педагог — учень" на відстані зі збереженням головних складників освітнього процесу. Спрощений вид дистанційної освіти відомий давно, наприклад, якщо педагог поштою чи кур'єром надсилав здобувачеві завдання або навчальні матеріали в паперовому форматі, а учень звітував у такий самий спосіб. Сучасні інформаційні технології дають змогу уникнути матеріальних носіїв, навчання та обмін інформацією здійснюють в онлайн-режимі чи з використанням електронної пошти. Ця технологія дістала назву "цифрова освіта" — навчання, що відбувається за допомогою цифрових технологій та інтернету. Учасники комунікації фізично віддалені одне від одного, перебувають у зручних для них умовах із відповідними пристроями та одночасно у віртуальному просторі.

Отже, дистанційна освіта — це педагогічна система відкритих освітніх послуг, що надаються всім охочим навчатися за допомогою спеціалізованого інформаційного освітнього середовища [6].

Термінологія дистанційного навчання доволі багатозначна через наявність різних підходів до тлумачення. Дослідник Б. Шуневич зауважує, що поняття "дистанційне навчання" є синонімом до терміна "відкрите навчання", або електронне, онлайнове, інтерактивне, віртуальне, що відрізняє його від заочного [11].

У Наказі Міністерства освіти і науки України № 466 від 25.04.2013 "Про затвердження Положення про дистанційне навчання" дистанційне навчання визначено як "індивідуалізований процес набуття знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини, який відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників навчального процесу у спеціалізованому середовищі, яке функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій". Так само тлумачить цей термін і Закон України "Про освіту".

Кілька років тому дистанційні освітні технології (ДОТ) найчастіше використовували для навчання й виховання дітей з порушенням розвитку та особливими освітніми потребами. Лекції зазвичай проводили за допомогою зручного сервісного ресурсу YouTube. Матеріал записували на відео окремо або, за ініціативою

лектора, під час зустрічі з аудиторією, й учні мали до нього цілодобовий доступ у будь-якому місці. Сьогодні термін "дистанційне навчання", за збереження первісного змістового навантаження, вживають у частковому значенні як е-дистанційне навчання, де акценти зміщено на застосування ІКТ, електронних систем доставляння навчальних матеріалів та інших інформаційних об'єктів, комп'ютерних мереж інтернет/інтранет, медіанавчальних засобів. Дистанційну освіту (лекції, практичні заняття з комунікацією) з успіхом практикують студенти ЗВО та учасники програм підвищення кваліфікації. Зокрема, студенти можуть збільшити віртуальну мобільність та навчатися в університетах інших країн [2], а отже вкрай важливим чинником має бути готовність педагогів до використання ДОТ у професійній діяльності. Окрім навчальних комунікацій, за допомогою цих технологій організують заходи, в яких бере участь значна кількість осіб, як-от вебфоруми, вебконференції тощо.

Утім, у житті трапляються ситуації, що змушують працювати й комунікувати майже в екстремальних умовах. Таким "сюрпризом" виявилася пандемія коронавірусу COVID-19, що спричинила глобальні зміни у світі. На жаль, зачепила вона й Україну. Довелося терміново вживати екстрених заходів для запобігання загрози здоров'ю та життю людей в умовах пандемії. Згідно з постановами Кабінету Міністрів України № 211 від 11.03.2020 "Про запобігання поширенню на території України коронавірусу COVID-19" та № 215 від 16.03.2020 "Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-COV-2" на всій території країни запроваджено карантин. У складних умовах суспільство змушено було перейти на дистанційну комунікацію. Торкнулися нововведення й сфери освіти. Гасло Президента України В. Зеленського "Держава в смартфоні", задеклароване на інавгурації 2019 р., набуло реального змісту. І якщо у вищій та післядипломній освіті дистанційне навчання використовували й раніше, то загальна середня освіта впритул стикнулася з ним уперше. Це явище охопило навіть початкову школу, й першачкам, які тільки-но призвичаїлися до навчального процесу, довелося його змінювати.

Перед педагогами постало складне завдання: як в умовах карантину дистанційно організувати продуктивний освітній процес. За рекомендаціями МОН України, школа може налагодити віддалене навчання за допомогою різноманітних інформаційних технологій, а саме:

- онлайн-заняття через платформи Zoom, Skype, Instagram, Google Hangouts;
- заздалегідь записані відеоуроки від учителя чи із зовнішніх освітніх ресурсів;
- завдання для самостійної роботи з подальшою перевіркою;
- безоплатні вебсервіси й платформи, наприклад, Google Classroom, Moodle, Microsoft Teams.
- перегляд телеуроків, котрі транслюють на українських телеканалах та YouTube-каналі МОН України завдяки проєкту "Всеукраїнська школа онлайн".

На жаль, криза виявила низку недоліків вітчизняної системи освіти. Зокрема, неабиякі труднощі у використанні ІКТ виникають через брак методичної бази, методології їх розроблення конкретно для освітньої галузі. На практиці педагог змушений орієнтуватися на власний досвід і вміння, самостійно шукати найоптимальніші схеми застосування інформаційних технологій та продуктивної комунікації з учнями. Кожна школа й кожний учитель виробляють власну "дорожню карту" для оптимальної комунікації, що враховує рівень підготовленості комунікантів до використання інформаційних систем і технологій для успішного проведення онлайн-уроків [5]. Педагог має інтегрувати елементи ДОТ у структуру власної освітньої схеми, вміти використовувати готові цифрові продукти для створення відео- та аудіопрезентацій, мати навички участі в онлайн-форумі тощо.

Слід наголосити, що важливою умовою успішного використання ІКТ в освіті є професійна підготовка викладачів, але часто виявляється, що вони мають занижений рівень технічних і професійних компетенцій. Педагог має опанувати інформаційно-комунікаційну грамотність і визначити, в який спосіб дистанційно донести інформацію, щоб учень її розумів і правильно сприймав. Молоді педагоги, які вже сформували навички мережевої комунікації, без проблем використовували нову технологію навчання, зокрема успішно проводили онлайн-уроки та конференції за допомогою програми Zoom. Складніше учителям старшого віку, які звикли до усталеного стереотипу навчального процесу. В умовах віддаленої освіти діяльність педагога стає допоміжною, що порушує традиційні уявлення про функції вчителя в безпосередньому спілкуванні з учнями, позаяк він має викласти матеріал за відносно короткий час, а в умовах онлайн-конференції — ще й відповісти на численні запитання.

Слід зазначити, що доволі складні схеми дистанційної технології навчання потребують і нових знань з їх використання, і спеціальної професійної підготовки, враховуючи той чинник, що нині бракує доступних методичних рекомендацій у разі виникнення таких критичних ситуацій, як карантин. Сформувався якісно новий рівень здобуття знань онлайн, що охоплює не окремі, а всі верстви учнів. І наскільки цей формат стане успішним, залежатиме від того, як швидко педагоги опануватимуть сучасні освітні технології, а отже постає проблема підвищення їхньої професійної кваліфікації.

Громадянська організація (ГО) "Смарт освіта" спільно з Міністерством освіти і науки України 6 травня 2020 р. оприлюднили для вчителів шкіл методичні рекомендації "Організація дистанційного навчання в школі". Посібник складається з двох частин: 1) загальні принципи та інструменти дистанційної навчання; 2) методичні рекомендації з дистанційного навчання для школярів різного віку — початкової, основної та старшої школи. У першій частині викладено основні принципи дистанційної освіти, схарактеризовано найпопулярніші вебресурси, зокрема

Moodle, Google Classroom, Zoom тощо, та інструменти для її організації — відеоресурси, онлайн-дошки, тести та інструменти оцінювання, а також надано рекомендації щодо дотримання академічної доброчесності й запобігання списуванню під час онлайн-уроків. У другій частині посібника йдеться про налаштування різноманітних режимів віддаленого навчання, уміщено поради щодо того, як сформувати розклад і графік роботи викладача, а також організувати процес для дітей з особливими освітніми потребами (<https://mon.gov.ua/ua/news/oglyad-platform-ta-instrumentiv-distancijnogo-navchannya-rekomendaciyi-dlya-organizaciyi-distancijki-u-shkoli-go-smart-osvita-ta-mon-pidgotuvali-posibnik>).

Прикладом успішної організації дистанційної освіти в умовах карантину є досвід фахівців НТУУ "Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського", які розробили окрему вебплатформу, де студенти та викладачі можуть працювати з різними завданнями. Сервіс допомагає формувати й генерувати електронні дані, що дає змогу у віддаленому режимі приймати заліки та іспити. Базовим технологічним середовищем на платформі є Moodle, а також пакет хмарних додатків Google — G Suite for Education. Орім цього, є можливість розміщувати відеокурси. Доступ користувачів до цих ресурсів вільний (<https://mon.gov.ua/ua/news/u-kpi-stvorili-vlasnu-platformu-distancijnogo-navchannya-de-vzhezareyestruvalisyu-ponad-5-tis-studentiv>).

30 січня 2020 р. у тестовому режимі запрацювала Національна онлайн-платформа з цифрової грамотності (<https://osvita.diia.gov.ua/>), і відтепер кожен українець може дистанційно опанувати нові знання. Для навчання обрано інноваційний формат — освітні серіали, з яких наразі доступно три: базовий серіал із цифрової грамотності; серіал із цифрової грамотності для вчителів; серіал для батьків "Онлайн-безпека дітей". Розробники спиралися на загальноєвропейські стандарти викладання та оцінювання цифрової компетентності. Зокрема, в основу серіалу з цифрової грамотності для вчителів покладено Європейську рамку цифрових компетентцій для освіти DigComp Edu. На онлайн-платформі уміщено тест на загальну цифрову грамотність, що допоможе визначити прогалини у знаннях, також передбачено тестування після кожної серії, а після перегляду всіх серій, за результатами фінального тестування, здобувач отримує електронний сертифікат.

Проект втілено у межах швейцарсько-української Програми EGAP, освітні серіали розробили фахівці студії онлайн-освіти EdEra за підтримки компаній Google Україна, Microsoft Ukraine, Академія ДТЕК, Лабораторія інноваційного розвитку ПРООН в Україні, CISCO, CFC Big Ideas, Освіторія, Global Teacher Prize. У планах уряду — навчити щонайменше шість мільйонів українців цифрової грамотності за три роки.

Отже, робота з підвищення ІКТ-компетентності з подальшим втіленням у практику, зокрема й з орга-

нізації дистанційного навчання, поступово та плано-мірно ведеться.

Проте, як виявляється, найважливішим компонентом системи онлайн-освіти є високотехнічна система трансляції інформації, спроможною забезпечити якісну комунікацію "учитель — учень", контроль та оцінювання навчання. Її головним елементом є комп'ютер з відповідним програмним забезпеченням, а також достатній рівень кваліфікації користувача. Нині для повсякденної комунікації широко використовують планшети й смартфони, що надійно посіли місце в житті суспільства, зокрема, й в освіті, тобто поняття "освіта у смартфоні" набирає конкретних рис.

Важливим складником також має бути доступ до швидкісного інтернету та вміння правильно ним користуватися. На жаль, нині в питанні організації якісного онлайн-навчання є глобальні проблеми, котрі жоден, навіть дуже добре підготовлений, педагог не в змозі розв'язати. Це насамперед відсутність інтернет-покриття у віддалених сільських школах і навчальних закладах, розташованих у гірській місцевості, зокрема карпатському регіоні. Це також низький рівень забезпечення шкіл комп'ютерами, і, як результат, недостатня цифрова грамотність користувачів [1]. До того ж окремі регіони не мають навіть якісного мобільного зв'язку, що додатково знижує їхній комунікативний потенціал.

За даними ЮНЕСКО, у світі майже 826 млн учнів (50%) не мають доступу до домашнього комп'ютера; 706 млн (43%) не мають змоги користуватися інтернетом удома; 56 млн учнів мешкають в областях, де немає покриття мобільних мереж.

За статистичними даними національної доповіді "Цілі сталого розвитку для дітей України" (2019), підготовленої Міністерством економічного розвитку і торгівлі України, Міністерством соціальної політики України та Державною службою статистики України спільно з іншими установами, "в Україні відсутній доступ до інтернету у понад 1,2 тис. шкіл. Частка сільських денних ЗЗСО, що мають доступ до інтернету, становить 88,7%, комп'ютерні програмні засоби навчання мають 60,2% (у міських школах ці показники становлять 98,7 та 78,5% відповідно)"¹, загалом 9 тис. українських шкіл мали доступ до інтернету зі швидкістю менш як 30 Мбіт/с² [7; 12; 13].

Однак навіть в умовах карантину навчатися мають всі діти, і для учнів, які мають проблеми з інтернетом, Міністерство освіти і науки України запровадило проект "Всеукраїнська школа онлайн", за допомогою якого уроки для 5—11 класів транслюють на українських телеканалах, а також на YouTube-каналі Міністерства освіти і науки України (<https://www.youtube.com/channel/UCQR9sMwCZshAwYX-EYH0qiA>). Навчання відбувається майже за традиційною схемою, як у звичному класі, але перед телевізійною камерою, при цьому, на жаль, зворотний

¹ <https://me.gov.ua/Documents/Download?id=bec63b3c-bb72-41c9-bb7c-836239bca975>.

² <https://www.rbc.ua/ukr/news/ministr-obrazovaniya-nazvala-kolichestvo-1570314441.html>.

зв'язок "учитель — учень" можна здійснити лише за допомогою мобільного зв'язку чи інтернет-додатків Viber, Messenger, Instagram тощо.

Чи можна говорити про технологічну готовність вітчизняної освіти до онлайн-навчання? Загалом так, оскільки його вже реалізують на практиці, однак якість процесу оцінюватимемо згодом. Виявлені недоліки доведеться усувати вчителям, тому сьогодні гостро стоїть питання розроблення таких дистанційних освітніх технологій, що дали б змогу зменшити витрати часу суб'єктів комунікації, допомогти оптимально організувати віддалений навчальний процес тощо. До розв'язання цих проблем має долучитися українська педагогічна наука.

Важлива роль у вдосконаленні процесу дистанційного навчання належить освітянським бібліотекам, головним завданням яких є забезпечення фахових потреб працівників освіти України, інформаційний супровід наукових досліджень у галузі педагогіки та психології, впровадження досягнень науки й провідного досвіду в практику роботи навчальних закладів різних типів, а також сприяння освіті, самоосвіті, професійному становленню й зростанню науково-педагогічних кадрів. Головною метою діяльності сучасних бібліотечних закладів є формування єдиного інформаційного простору на основі об'єднання й взаємовикористання ресурсів та інтеграція в регіональний, національний, європейський і світовий простори [3; 4].

Бібліотека як соціокультурна установа виконує функції збирання та систематизації знань і надання вільного доступу до своїх ресурсів, проте перетворення, що відбуваються в інформаційному середовищі, актуалізують потребу запровадження дистанційного інформаційно-бібліографічного обслуговування користувачів — науковців, педагогів, студентів за допомогою e-mail, електронного доставляння документів, бібліографічних посібників і покажчиків, розміщених на сайтах бібліотек, сервісу "Віртуальна довідка". Для інтерактивного спілкування з аудиторією бібліотеки використовують облікові записи в соціальних мережах Facebook, Instagram тощо, де публікують повідомлення про нові надходження, віртуальні виставки, дні інформації, презентації книг і зустрічі з відомими діячами культури й мистецтва, анонси подій тощо [9].

ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, що функціонує як національне галузеве книгосховище, всеукраїнський науково-інформаційний, науково-методичний і координаційний центр мережі освітянських бібліотек МОН України і НАПН України, перебуває в авангарді окресленої діяльності. Виходячи з "Концепції створення інтегрованого галузевого інформаційного ресурсу в Державній науково-педагогічній бібліотеці України імені В. О. Сухомлинського", установа спільно з провідними освітянськими бібліотеками формує інтегрований галузевий інформаційний ресурс (ІГР) у традиційній та електронній формі та забезпечує вільний і багатоаспектний доступ до нього [10].

Головним інформаційним бібліографічним ресурсом бібліотеки є електронний каталог (ЕК), що налічує понад 100 тис. бібліографічних записів. Наразі ЕК ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського складається з

дев'яти баз даних (БД), зокрема "Книги", "Періодика", "Рідкісні книги" та інші, до яких надано вільний віддалений доступ через вебпортал (<http://www.library.edu.ua.net>). Усі БД, як і ЕК загалом, мають паспорти, що характеризують їх інформаційний ресурс [4].

Бібліотечні фахівці розробили структурно-функціональну модель системи вторинних документів та рекомендації поповнення недостатньо розвинутих фрагментів ресурсу, підготовки бібліографічної продукції різних типів і видів з актуальних питань педагогіки та психології. Важливою складовою частиною системи бібліографічних видань для освітянської галузі є науково-допоміжні посібники, що сприяють цілеспрямованому інформаційному забезпеченню наукових досліджень установ НАПН України, зокрема теоретико-методологічному обґрунтуванню подальшого розвитку вітчизняної системи освіти та її інтеграції в європейський простір, розробленню філософії людиноцентризму, створенню інноваційних методик і технологій навчання та виховання в усіх ланках освіти [8].

Працюючи над науково-допоміжним покажчиком "Дисертації з освіти 1991—2021" у межах виконання наукового дослідження "Інформаційні ресурси освітянських бібліотек у розвитку педагогіки, психології та освіти", співробітники відділу науково-освітніх інформаційних ресурсів ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського провели моніторинг дисертацій, проблематику яких становить використання інформаційних технологій в освіті та рівень сформованості інформаційно-комунікаційної компетентності учасників навчального процесу. Проаналізовано дисертації зі спеціальностей 13.00.02 "Теорія та методика навчання (інформатика)" та 13.00.10 "Інформаційно-комунікаційні технології в освіті", уміщені у ЗвБД дисертацій із питань освіти, педагогіки та психології. Загальна кількість праць зі спеціальності 13.00.02, що стосувалися використання ІКТ, — 69. З них найбільше дисертацій (38, у тому числі 1 докторська) торкаються методики навчання інформатики у закладах вищої та загальної середньої освіти. Ще 16 дисертацій (1 докторська) присвячено дослідженню аспектів підготовки вчителів інформатики, 15 (1 докторська) — основам інформаційної культури та інформаційної компетентності, з них 1 докторська 2008 р. (докторант Є. Смірнова-Трибульська) — формуванню інформативних компетентностей викладачів науково-природничих дисциплін у сфері дистанційної освіти.

Від 2010 р. запроваджено спеціальність 13.00.10, і відтоді на базі Інституту інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України під керівництвом В. Бикова, доктора технічних наук, професора, академіка НАПН України, функціонує Спеціалізована вчена рада Д 26.459.01 із правом прийняття до розгляду та проведення захисту дисертацій з цієї спеціальності. Від 2011 і до 2019 р. захищено 50 дисертацій: 43 кандидатські й 7 докторських. Темі дистанційного навчання присвячено 3 дисертації: 2011 р. — кандидатська (застосування дистанційного навчання в післядипломній освіті, К. Колос, Ін-т інформат. технологій і засобів навчання НАПН України); 2012 р. — док-

торська (використання дистанційного навчання у вищій освіті, А. Алексєєв, Ін-т інформац. технологій і засобів навчання НАПН України); 2014 р. — кандидатська (використання дистанційного навчання у вищій освіті, І. Герасименко, Черкаський державний технологічний університет). Упродовж 2011—2019 рр. захищено 4 кандидатські дисертації за темою інформаційно-комунікаційної компетентності вчителів; у 2 дисертаціях досліджено технологію створення віртуального класу (кандидатська — С. Литвинова та докторська — О. Колгатін). У 2017 р. лише 1 кандидатську дисертацію було присвячено проектуванню електронного освітнього ресурсу в початковій школі (О. Рибалко). У дисертаціях інших здобувачів розглянуто проблематику використання різноманітних інформаційних систем (Moodle, Maple та інших) в окремих педагогічних проектах.

У табл. 1 наведено статистику розподілу захищених дисертацій за означеними спеціальностями. Відсоток праць, що безпосередньо стосуються дистанційного навчання, становить 2,5.

Таблиця 1

**Розподіл захищених дисертацій
за спеціальностями 13.00.02 і 13.00.10**

Рік	Кількість дисертацій, тему яких становить використання ІКТ в освіті: спеціальності 13.00.02, 13.00.10, із них:		
	Навчання інформатики	Дистанційне навчання	Інші
1991—2009	34	—	4
2010	8	—	1
2011	1	1	3
2012	1	1	9
2013	6	—	1
2014	2	1	6
2015	3	—	3
2016	4	—	8
2017	2	—	3
2018	1	—	8
2019	2	—	6

Статистичні дані щодо частки дисертацій, котрі торкаються проблем використання ІКТ в освіті, захищених у науково-дослідних установах і ЗВО освітньої галузі, свідчать про високу дисертаційну активність Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова — 33 (здебільшого з навчання інформатики); Інституту інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України — 24; Української інженерно-педагогічної академії — 7; Житомирського державного педагогічного університету імені Івана Франка — 7; Київського університету імені Бориса Грінченка — 5; ДВНЗ "Криворізький національний університет" — 4; Інституту педагогіки НАПН України — 3.

Список використаної літератури

1. Васильєва Л. Досвід формування готовності майбутнього вчителя музичного мистецтва до використання технологій дистанційного навчання // Лариса Васильєва // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. — 2017. — № 7 (71). — С. 48—58.

Висновки й перспективи подальших досліджень.

Результати аналізу контенту ЗвБД дисертацій дають підстави стверджувати про постійний дослідницький інтерес до різноманітних аспектів дистанційного навчання, ІКТ-компетентності учасників освітнього процесу тощо. Водночас спостерігаємо певні прогалини, наприклад, у сфері досліджень, пов'язаних із використанням дистанційного навчання у закладах загальної середньої освіти, ІКТ-компетентності школярів, зокрема початкової школи. З огляду на екстремальну ситуацію у країні та, відповідно, освіті, слід мобілізувати педагогічну науку для розвитку й удосконалення методик дистанційного навчання, що були б доступними різним верствам населення — від школярів і молоді до людей поважного віку, які прагнуть підвищувати кваліфікацію чи рівень знань. Однак головний контингент — це школярі, студенти й педагоги. Слід розробити нові методики, що мають спростити роботу педагогів, які навчають на відстані, поліпшити онлайн-комунікацію "учитель — учень". Не менш суттєві вимоги до органів виконавчої влади щодо розв'язання проблеми забезпечення закладів загальної середньої освіти комп'ютерами, підвищення рівня цифрової грамотності викладачів, а також формування інтернет-простору в межах країни. У Національній доповіді "Цілі сталого розвитку для дітей України" (2019), підготовленій Департаментом економічної стратегії та макроекономічного прогнозування, визначено шляхи й завдання у зазначеному ракурсі: насамперед забезпечити доступність якісної шкільної освіти для всіх дітей і підлітків, якісного дошкільного розвитку для всіх дітей, професійної освіти для сімей із дітьми; підвищити якість вищої освіти; сприяти поширенню знань серед молоді.

Роль освітніх бібліотек у дистанційному обслуговуванні невпинно зростає. Для якнайповнішого забезпечення інформаційних потреб аудиторії слід постійно оновлювати інформацію на їхніх сайтах, створювати точки вільного доступу до даних, реалізовувати національні програми з оцифрування, формувати бібліографічні посібники через приєднання гіперпосилань на повнотекстові документи тощо. Вагоме значення має постійний моніторинг ефективності використання бібліотечних сервісів і послуг, а також їх розвиток та вдосконалення, що сприятиме розширенню віддаленої аудиторії. Доцільно активніше використовувати потенціал соцмереж для розміщення відомостей про нові надходження до бібліотек, виставки, презентації та зустрічі з цікавими особистостями тощо.

Перспективи подальших наукових розвідок вбачаємо у визначенні пріоритетних напрямів розвитку педагогіки через аналіз і моніторинг дисертаційних досліджень, що сприятиме вдосконаленню процесів управління, планування й прогнозування в галузі освіти.

2. Зайцева И. А. Профессиональная готовность педагога к использованию дистанционных технологий / Зайцева Инна Алексеевна // *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*. — III (25), Issue: 49. — 2015.
3. Каліберда Н. Ю. Дистанційне обслуговування користувачів: пріоритети розвитку / Каліберда Надія Юріївна // *Бібліотека. Наука. Комунікація : матеріали міжнар. наук. конф. Тези доповіді / Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського*. — Київ, 2018. — Режим доступу: <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/617>. — Назва з екрана.
4. Коваленко С. Г. Створення та розвиток інформаційно-пошукової системи ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського / Світлана Коваленко // *Вісник Книжкової палати*. — 2019. — № 2. — С. 40—44.
5. Ковальчук В. І. Моделі використання елементів дистанційного навчання в школі / Василь Ковальчук, Ірина Воротникова // *Інформаційні технології і засоби навчання*. — 2017. — Том 60. — № 4. — Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/320182960_MODELI_VIKORISTANNA_ELEMENTIV_DISTANCIJNOGO_NAVCANNA_V_SKOLI. — Назва з екрана.
6. Малицька І. Д. ІКТ грамотність — вимога сучасних систем освіти зарубіжних країн (досвід США) / І. Д. Малицька // *Інформаційні технології в освіті : зб. наук. праць*. — Херсон : ХДУ, 2009. — Вип. 4. — С. 243—249.
7. *Національна доповідь "Цілі сталого розвитку для дітей України" (2019)*, підготовлена Департаментом економічної стратегії та макроекономічного прогнозування. — С. 243—249. — Режим доступу: <https://me.gov.ua/Documents/Download?id=bec63b3c-bb72-41c9-bb7c-836239bca9754>. — Назва з екрана.
8. Пономаренко Л. Електронні бібліографічні ресурси державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського у формуванні національного інформаційного простору / Л. Пономаренко // *Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики*. — 2015. — Ч. 25. — С. 103—114. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sidptm_2015_25_9. — Назва з екрана.
9. Скаченко О. О. Буква, цифра або наша інформація вже у ваших гаджетах / Олена Олексіївна Скаченко // *Матеріали конф. "Бібліотека: місце традицій, простір інновацій ; Київ. нац. ун-т культури і мистецтв*. — 2018. — С. 104—107.
10. *Стратегія розвитку Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського на 2017—2026 роки / НАПН України, ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; [авт. кол.: Л. Д. Березівська, С. М. Зозуля, Л. І. Страйгородська ; за заг. ред. Л. Д. Березівської]*. — Київ, 2017. — 29 с.
11. Шуневич Б. Обґрунтування наукової термінології з дистанційного навчання / Б. Шуневич // *Вісник Національного університету "Львівська політехніка"*. — 2003. — № 490. — С. 95—104.
12. *Організація дистанційного навчання в школі : методичні рекомендації*. — Режим доступу: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/metodichni%20recomendazii/2020/metodichni%20recomendazii-dustanciynna%20osvita-2020.pdf>. — Назва з екрана.
13. *Огляд платформ та інструментів дистанційного навчання, рекомендації для організації дистанційки у школі*, — ГО "Смарт освіта" та МОН підготували посібник. — Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/news/oglyad-platform-ta-instrumentiv-distancijnogo-navchannya-rekomendaciyi-dlya-organizaciyi-distancijki-u-shkoli-go-smart-osvita-ta-mon-pidgotovali-posibnik>. — Назва з екрана.

Svitlana Kovalenko, Larysa Ponomarenko

From distance education to "smartphone education": digital education and the role of educational libraries in its development

The article considers the development of information technologies in education and, in particular, in its part such as distance education. The focus is on the use of distance learning technologies in the most critical period of human existence, namely in the period of quarantine in connection with the global pandemic on the coronavirus COVID-19. The main problems of the application of distance education are considered, when it is necessary to teach remotely all students, starting from beginners and ending with those who always want to learn. There is an urgent need to create new methods that would simplify the work of teachers in conducting distance learning, improve online teacher-student communication. There are also requirements for the executive authorities to address the issues of decent equipping of general secondary education institutions with computers, increasing the ICT competence of teachers, as well as the creation of a comprehensive Internet space. The issue of improving the information education of teachers in order to overcome pedagogical and psychological difficulties in conducting comprehensive distance education is covered. There is an increase in the role of educational libraries in the dissemination of distance education, as well as in the direction of helping users to remotely receive information that would meet their needs, in particular, highlighted the activities of the V. O. Sukhomlinskyi SSPL of Ukraine. The results of partial monitoring of dissertation research in the specialties 13.00.02 "Theory and methods of teaching (computer science)" and 13.00.10 "Information and communication technologies in education" concerning the issues of distance education for the period 1991—2019 are analyzed. Statistical data on the share of dissertations, the problem of which is the use of ICT in education, protected in research institutions and free educational institutions, in order to identify research activity on the outlined topic.

Keywords: *digital education; consolidated database of dissertations; educational libraries; distance education; educational process; students; information and communication technologies; quarantine; coronavirus; digital literacy; dissertation research*

References

1. Vasylieva L. (2017). Dosvid formuvannya hotovnosti maibutnoho vchytelia muzychnoho mystetstva do vykorystannia tekhnolohii dystantsiynoho navchannia. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii*, 7 (71), pp. 48—58.
2. Zaitseva Y. A. (2015). Professyonalnaia hotovnost pedahoha k yspolzovaniyu dystantsyonnykh tekhnolohiy. *Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology*, III (25), Issue: 49.
3. Kaliberda N. Yu. Dystantsiine obsluhovuvannia korystuvachiv: priorytety rozvytku. (2018). *Biblioteka. Nauka. Komunikatsiia : materialy mizhnar. nauk. konf. Tezy dopovidi*. Kyiv. Available at: <http://conference.nbuv.gov.ua/report/view/id/617>.
4. Kovalenko S. H. (2019). Stvorennia ta rozvytok informatsiino-poshukovoi systemy DNPB Ukrainy im. V. O. Sukhomlinskoho. *Visnik Knizhkovoyi palati*, 2, pp. 40—44.

5. Kovalchuk V. I., Vorotnykova I. P. (2017). Modeli vykorystannia elementiv dystantsiinoho navchannia v shkoli. *Informatsiini tekhnologii i zasoby navchannia*, 60 (4). Available at: https://www.researchgate.net/publication/320182960_MODELII_VIKORISTANNA_ELEMENTIV_DISTANCIJNOGO_NAVCANNA_V_SKOLI.
6. Malyska I. D. (2009). IKT hramotnist — vymoha suchasnykh system osvity zarubizhnykh krain (dosvid SSHA). *Informatsiini tekhnologii v osviti : zb. nauk. prats.* Kherson: KhDU, 4, pp. 243—249.
7. *Natsionalna dopovid "Tsili staloho rozvytku dlia ditei Ukrainy" (2019). pidhotovlena Departamentom ekonomichnoi stratehii ta makroekonomichnoho prohnouzuvannia (2019).* Available at: <https://me.gov.ua/Documents/Download?id=bec63b3c-bb72-41c9-bb7c-836239bca9754>.
8. Ponomarenko L. (2015). Elektronni bibliohrafichni resursy derzhavnoi naukovo-pedahohichnoi biblioteki Ukrainy imeni V. O. Sukhomlynskoho u formuvanni natsionalnogo informatsiinoho prostoru. *Spetsialni istorychni dystsypliny: pytannia teorii ta metodyky*, Ch. 25, pp. 103—114. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sidptm_2015_25_9.
9. Skachenko O. O. (2018). Bukva, tsyfra abo nasha informatsiia vzhe u vashykh hadzhetakh. *Materialy konf. "Biblioteka: mistse tradytsii, prostir innovatsii"*, pp. 104—107.
10. Berezivska L. D., Zozulia S. M., Straihorodska L. I. (2017). *Stratehiia rozvytku Derzhavnoi naukovo-pedahohichnoi biblioteki Ukrainy imeni V. O. Sukhomlynskoho na 2017—2026 roky.* Kyiv.
11. Shuneych B. (2003). Obruntuvannia naukovoї terminologii z dystantsiinoho navchannia. *Visnik Nacionalnogo universitetu "Lvivska politehnika"*, 490, pp. 95—104.
12. *Organizaciya distancijnogo navchannya v shkoli : metodichni rekomendaciyi.* Available at: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/metodichni%20recomendacii/2020/metodichni%20recomendacii-dustanciyna%20osvita-2020.pdf>.
13. *Oglyad platform ta instrumentiv distancijnogo navchannya, rekomendaciyi dlya organizaciyi distancijki u shkoli, — GO "Smart osvita" ta MON pidgotuvai posibnik.* Available at: <https://mon.gov.ua/ua/news/oglyad-platform-ta-instrumentiv-distancijnogo-navchannya-rekomendaciyi-dlya-organizaciyi-distancijki-u-shkoli-go-smart-osvita-ta-mon-pidgotuvai-posibnik>.

Надійшла до редакції 8 липня 2020 року

СОЦІОКОМУНІКАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ

УДК 328.182:321.6.014|(470+571)(045)
DOI: 10.36273/2076-9555.2020.8(289).37-44

Микола Сенченко,
директор Книжкової палати України, професор,
e-mail: director@ukrbook.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7445-5185>

Чи є в Росії "глибинна держава"?

У сьомому номері часопису "Вісник Книжкової палати" надруковано статтю "Глибинні держави" — реальність чи утопія?, у якій досліджено феномен цього явища. Продовжуючи вивчення порушеної проблематики у проєкції на різні країни світу, проведено аналіз політики Росії та СРСР з метою виявлення в них "глибинних держав".

Зазначено, що "глибинна держава" — це не просто лобіювання, а тінювий уряд, іноді могутніший за реальний. Як суб'єкт управління "глибинна держава" є конгломератом груп, орієнтованим на виконання стратегічної мети, котру вважає пріоритетною для країни, в якій діє. Часто "глибинна держава" прагне настільки впливати на діяльність формальних органів влади, що здатна паралізувати їх роботу загалом.

З'ясовано, що в сучасній Російській Федерації "глибинна держава" тільки формується, що значною мірою позначається на стосунках країни зі США та Україною. Завданням російської "глибинної держави" є експансія: економічна, інформаційна, політична, військова, — тобто вона має імперську мету, котру вважає єдиною формою виживання. Очевидно, що є кілька рівнів глибини, певний центр і його периферійне коло, що впливають на політику всупереч інтересам головних фінансових груп і колишніх адміністративних команд, але найвиразніші ознаки "глибинної держави" в Росії — це захоплення Криму й перемога в Сирії. Російський імперський проєкт — це історична неминучість, а отже, неминуча й російська "глибинна держава".

Ключові слова: "глибинна держава"; СРСР; капіталізм; тінювий уряд; новий світовий порядок; націоналізм

Постановка проблеми. Для України вкрай гострою є проблема відносин із Росією, від яких значною мірою залежить мир на нашій землі й економічний розвиток країни. Вважаємо за потрібне докладно розглянути процеси, що відбуваються в Росії, з огляду на формування там "глибинної держави", що безпосередньо позначається на її політиці.

Мета статті — системно дослідити процеси створення "глибинних держав" у СРСР і Російській Федерації та їх вплив на відносини зі США та Україною.

Виклад основного матеріалу дослідження. У чому полягає мета й головна проблема "глибинної держави" Росії? Насамперед у тому, що російський капіталізм

занадто слабкий. Його сил вистачає, щоб скупити лобістів для просування внутрішніх законів, але це радше стосується пільг і захисту від держави. До політичного замовлення на обслуговування експансії на зовнішні ринки російський капітал не дозрів історично. Він ще й внутрішній простір Росії не захопив, що ж говорити про рух зовні?

Потреба у "глибинній державі" виникає тоді, коли капітал дійшов межі зростання всередині країни, коли чаша переповнена й слід шукати, куди їй переливатися далі. Однак якщо чаша напівпуста, то розмови про це передчасні — спочатку потрібно наповнити її по вінця.

Нааявності Газпрому й Роснафти, що створили коло політичних лобістів, які претендують на звання